

ЗАКАРПАТЦІ У БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНУ УКРАЇНУ (40-і рр. ХХ ст.)

Розглянуто історію боротьби за незалежну українську державу на Закарпатті у 1940-х роках. Проаналізовано форми і методи боротьби, роль ОУН у її організації. Використано мемуарні джерела для характеристики особового складу підпільних організацій краю.

Ключові слова: армія, русини, Карпатська Україна, Закарпаття, УРСР, ОУН, УПА, компартія.

Рассмотрена история борьбы за независимое украинское государство на Закарпатье в 1940-х годах. Проанализированы формы и методы борьбы, роль ОУН в ее организации. Используются мемуарные источники для характеристики личного состава подпольных организаций края.

Ключевые слова: армия, русины, Карпатская Украина, Закарпатье, УРСР, ОУН, УПА, компартия.

The history of the struggle for an independent Ukrainian state in Transcarpathia in 1940. Analysis of the forms and methods of struggle, the role of the OUN in it. Used to describe the source memoirs personnel underground organizations edge.

Keywords: Army, Ruthenians, Carpathian Ukraine, Transcarpathia, URSR, OUN, UPA, Communist Party.

Короткочасне існування Карпатської України зробило величезний вплив на формування національної свідомості сотень і тисяч закарпатців, які пройшли своєрідну еволюцію від карпатських русинів до закарпатських українців. Це твердження повною мірою відноситься до Івана Коршинського, на очах якого відбувалася велич і трагедія Карпатської України [3]. Після воз'єднання Закарпаття з Україною і введення радянського законодавства в області репресивним механізмом проти так званих «ворогів» займалися уже органи КДБ, прокуратури і обласного суду, різні військові трибунали, а також такий позасудовий орган як особлива нарада при міністрі державної безпеки СРСР. На посади в органи прокуратури, суду та КДБ в області призначалися переважно особи із інших областей, що прибували сюди за рішенням ЦК КП(б)У, уряду і наркоматів УРСР. Чимало людей осідало і без направлення. Вони слабо розбиралися в історії, умовах, звичаях і традиціях населення краю,

в результаті чого допускали багато недоліків, помилок і промахів, а також некомпетентності у вирішенні складних питань життя Закарпаття [1].

Більше того, такі кадри бездумно копіювали форми, методи і прийоми репресивних каральних органів, сприймали багато представників місцевого населення як ворожі елементи, що призводило до явного ігнорування й порушення і тих законів, які тоді існували [1].

Саме в другій половині 40-х на початку 50-х років на Закарпатті за так звану антирадянську, антиколгоспну агітацію і колгоспні «заворушення», ворожу діяльність і шпигунство, український буржуазний націоналізм, поширення антирадянських листівок, анекдотів, плакатів, лозунгів, за створення антирадянських підпільних організацій з українського і угорського населення було засуджено сотні юнаків і дівчат середніх шкіл, педагогічних училищ і технікумів, студентів Ужгородського держав-

ного університету, вчителів, службовців, священників греко-католицької, римо-католицької та православної церков і просто рядових робітників і колгоспників з різних районів області [8].

Досі виявлено понад 20 таких організацій, які в 1940-1950-х роках діяли в різних районах Закарпаття. Серед них: антирадянська молодіжна організація «Воля» (с. Великі Лучки Мукачівського району), «Смерть» (Ужгород), «Закарпатські повстанці» (Перечинський і Ужгородський райони), «Нескорена юність» (Мукачево), «Лілія» (с. Новоселиця Міжгірського району), «Зоря Підкарпаття» і «Союз визволення Закарпаття» (Мукачівський район), організації ОУН у Виноградівському політехнікумі, у Великому Бичкові, в Хусті, Буштині, Березові, угорські антирадянські націоналістичні організації «Шольом» (Сокол) Берегівського району, яку ще називали «Затисянським добровільним вільним загоном», «Молода гвардія» та інші [4].

Переважна більшість цих організацій поширювала антирадянську літературу, листівки і лозунги, збиралися на таємні збори, планували робити диверсії, підпалювати колгоспне майно тощо. Більшість їх учасників судили військові трибунали і засуджували на 10-25 років таборів і 3-5 років позбавлення прав та конфіскацію майна [10].

Дослідник історії руху опору в Закарпатті – Іван Коршинський вносить значний вклад у об'єктивне вивчення і дослідження історії національно-визвольних змагань закарпатських українців 1930-1950-х років ХХ століття. Його праці відзначаються ґрунтовністю та неупередженістю. Немаловажне значення має і той факт, що їх автор брав безпосередню участь у подіях, які описує. Отже, в особі І. Коршинського воєдино злилися як дослідник, так і правдивий мемуарист [16].

Як відомо, 15-18 березня 1939 року угорські війська захопили всю територію Карпатської України. Та, незважаючи на суворий режим окупаційної влади, в краї продовжилася під керівництвом організації Українських націоналістів національно-визвольна боротьба за незалежність України. Переважна більшість учасників цієї боротьби

загартовувалися в Карпатській Січі, воюючи проти різних ворогів Карпатської України. Виховані «Пластом» та «Просвітою», вони були підготовлені не лише ідейно, але й готові для практичної роботи в змаганні проти поневолювачів.

Першою знаменною акцією відважних патріотів було зняття угорського державного прапора, піднятого над Хустським замком у ніч з 14 на 15 березня 1940 року, і заміна його на український синьо-жовтий. У цю ніч на Красному полі, поблизу с. Велика Копаня, членами організації ОУН поставлений хрест на честь розстріляних у березні 1939 року січовиків. (Нагадуємо, що 15 березня угорці святкують день незалежності на честь початку революції 1848 року проти Габсбургської Австрії, українці ж відмічали річницю проголошення незалежності Карпатської України). Хоч проводилася ця робота строго конспіративно, однак була викрита. Арештовано і засуджено було 9 членів ОУН, із яких донедавна (пішов з життя 22 березня 2007 року) залишався єдиний Юрій Неймет [2].

Національно-визвольна боротьба після згаданих подій, не лише не затихає, а й набуває ще більшого розмаху. Угорській контррозвідці за допомогою німецької пощастило розкрити організовану підпільну боротьбу оунівців. На горезвісному Ковнерівському процесі в м. Мукачеві в липні 1942 року засуджено близько 150 її учасників [16].

Тим, хто недооцінює участь у національно-визвольному русі наших земляків, наведемо витяг з їх судового вироку, де мова іде і про мету та завдання, що їх ставили вони перед собою: *«Підсудні проголошували, що Закарпаття завжди було українською територією, такою і залишиться. У зв'язку з цим Закарпаття, якщо треба, то збройним і революційним шляхом необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України»* [4].

Ця боротьба послужила прикладом та натхненням і для наступного покоління, яке включилося в національно-визвольний рух за незалежність України в період комуністичного режиму, починаючи з жовтня 1944 року [3].

Деякі дослідники намагаються довести, що закарпатці взагалі не брали участі у цьому русі. В окремих публікаціях – прикрі

неточності, домисли. Виходячи з таких міркувань, вважаємо доречним зупинитись на ряді важливих, на наш погляд, моментах, що передували цим подіям [7].

Закарпатський крайовий провід ОУН був створений на початку 1940 року в с. Великі Лучки Мукачівського району у домі батьків Михайла Габовди. До його складу ввійшли свідомі борці за незалежність України, переважно випускники мукачівської торговельної академії та Хустської гімназії. Головою проводу обрано Андрія Цугу з Малого Березного, заступником – Д. Бандусяка. М. Габовда призначений організаційним референтом. Розподілені й інші функції. Для зручності керівництва вся область була поділена на три райони: Східний, Середній та Західний. Керувати Східним районом доручено священнику Петрові Погоріляку, Середнім – Д. Бандусяку, а Західним – М. Габовді. До речі, ця структура вигідно була використана в національно-визвольному русі до згаданого вище Ковнерівського процесу. В організації цієї роботи велику допомогу надавав Юліян Химинець, який, як член Центрального проводу ОУН, спілкувався з земляками з-за кордону, точніше – з Братислави. Він тісно співпрацював як з Центральним проводом ОУН та і з Крайовою Екзекутивою ОУН на західноукраїнських землях. Ю. Химинець знався з чільними представниками ОУН уже і в 1930-ті роки минулого століття. На його квартирі в Мукачеві проходили зустрічі з Олегом Кандибою, Левом Ребетом, Ярославом Стецьком, Зеноном Коссаком та іншими. За його вказівкою і рекомендацією М. Габовда та Д. Бандусяк були направлені на курси підготовки командирів для УПА, що проходили в Німеччині, поблизу Мюнхена протягом 5 місяців. Згодом М. Габовда ще неодноразово побував у м. Кракові, де знаходився Центральний провід ОУН. У 1940 році разом з Бандусяком вони там зустрічалися зі Степаном Бандерою, Миколою Лебедем, Ярославом Стецьком, слухали їх виступи, були присутні на засіданнях, де утверджувався керівником революційного крила ОУН С. Бандера. Вже в ролі організаційного референта Закарпатського

крайового проводу ОУН Михайло Габовда разом з Іваном Романцем бере участь, там же в Кракові, в роботі з вироблення проекту програми ОУН, що готувався до Другого конгресу ОУН. пройшли відповідну підготовку за кордоном й інші учасники боротьби за незалежність України. Зокрема на курсах у Відні були Іван Рогач, Юрій Торбич, Іван Кедюлич, Іван Мешко та інші [9].

Таким чином, згадані вище акції були проведені загартованими вже в боях січовиками, що пройшли і за кордоном серйозну школу національно-визвольної боротьби.

Після повернення з тюрем ті ж негмонні борці за знедолену батьківщину, як тільки відгриміло в горах відлуння Другої світової війни, знову організують боротьбу, та вже проти більш жорстокого і могутнього ворога – проти більшовицького тоталітарного режиму, який нищив усе, що лише нагадувало боротьбу за самостійну Україну. Відчувши дух свободи за часів нетривалого існування Карпатської України, вони не могли змиритися зі свавіллям нових ворогів [6].

Важко усвідомити чим керувалися ці молоді люди, які присвятили своє життя боротьбі за краще майбутнє свого багатостраждального народу. У переважній своїй більшості освічені, вони добре розуміли, з яким ворогом мали справу, і все ж не злякалися. Більше того, своїм прикладом жертвності запалили вогонь безкомпромісної боротьби і у своїх юних земляків, які теж, не вагаючись, ступили на цей шлях визвольної боротьби. Чи розраховували вони на чиюсь допомогу, чи на можливе відкриття «другого фронту» із заходу, – важко сказати. Можливо й так. Та більш вірогідно, що керувалися вони заповіддю: «Здобудеш Українську державу або загинеш у боротьбі за неї».

Розпочалася неймовірно важка, небезпечна підпільна боротьба, зі строгою конспірацією, керована новоствореним у січні 1945 року в Хусті проводом ОУН. Центр національно-визвольної боротьби зосередився переважно на терені Хустського та Тячівського районів. До складу проводу ввійшли майже всі ті члени, що його створили 5 років тому. Головою цього разу обрали Дмитра Бандусяка (Лопата) [5].

Уже з самого початку 1945 року активно включились в процес визвольної боротьби юні буштинці, студенти Хустської гімназії Іван Андришин, Іван Коршинський, Василь Микита, Василь Новак, Петро Парацинець, а також Іван Орос, Василь Форкош, Петро Костюк, з Королева Федір Удичка та Іван Чонка. Ці 15-17-річні юнаки швидко оволоділи азами конспіративної роботи, на плечі їх в основному і лягла вся чорнова робота (адже старші вже знаходились переважно у підпіллі) – пропаганда і агітація серед населення проти тоталітарного комуністичного режиму, розповсюдження антирадянської літератури, залучення до організації нових членів, забезпечення підпільників конспіративними квартирами, документами, допомога повстанцям з Галичини в перетині кордону на Захід тощо [8].

Важливою ділянкою роботи був вишкіл, організований у лісі південніше від села Вишкова, біля кордону з Румунією. Комендантом вишколу був призначений А. Цуга, викладачами – М. Орос, Д. Бандусяк і представники центрального проводу «Говерля» й «Косар». Осередками підпільної боротьби стали Хуст і Буштино. Основна штаб-квартира (вона ж і «явочна») була в Буштині в кінці села в домі Юрія Ливринця (згодом заарештований, помер у львівському пересильному пункті, за іншими даними – по дорозі в табір).

Як у Хусті, так і в Буштині було ще кілька явочних квартир. Основний тягар підпільної боротьби лягав на плечі юнаків, бо старші тоді вже були на нелегальному або напівлегальному становищі. А розносити, розвозити наповнені сумки, валізки, шукати конспіративні квартири, розповсюджувати нелегальну літературу молодим у той час було безпечніше. Інколи студенти встигали протягом ночі доставити потягом із Хуста до станції Вишкова перепопнені валізи (часом не у вагоні, а на його даху), звідти полями, городами перенести їх на штаб-квартиру до Буштина, поспілкуватися там із підпільниками, стримати нові доручення, повернутися ранішим потягом знову до Хуста, прочистити забруднені одяг і взуття та ще і встигнути на заняття в гімназію [14].

Виконання однієї з таких місій юними гімназистами на початку травня 1945 року збіглося з часом проведення наради Крайовим Проводом у домі згадуваного Ю. Ливринця. Цю місію пощастило виконати гімназістам-буштинцям – В. Новаку, який проживає нині у Львові, та І. Коршинському [13].

«Але робота на здобуття Україною самостійності в той період на Закарпатті велася не довго. Спричинив до цього і трагічний випадок, що стався з одним із братів Куцинів – Кирилом приїхавши за завданням до Хуста, він зупинився у родичів. Вранці зібрався до річки Тиси. Умовляння матері та сестри Меланки сховатися вдома і нікуди не ходити (в той тривожний час у місті виловлювали оунівців, в тому числі й галичан, які перебиралися підпільно на Захід) – не допомогли. Біля річки його вистежили, там у перестрілці й загинув від кулі енкаведиста. Юрій Грицюк, який жив у Хусті на квартирі зі мною, прибіг схвилюваний додому і сказав, що змушений іти у підпілля, бо його посвідчення «народного дружинника» – у вбитого Куцина. Передавши мені певні доручення, він зник. Якийсь час переховувався у Буштині, у рідному селі, а згодом змушений був емігрувати. Остаточно опинився у США.

Звістка про вбивство Куцина пронеслась Хустом блискавично. Боляче згадувати, як Різницькою вулицею, де проживали ми, студенти, везли Кирила, загиблого від ворожої кулі енкаведиста, який гордо з гвинтівкою за плечима супроводжував свою жертву. Приведена «на побачення» нещасна мати, не приховувала, що то її син Кирило» [11].

Невдовзі маховик репресій запрацював на всю силу. Перша, кого вистежили і заарештували, була Магдаліна Богдан із Хуста. Після неї 3 липня в Буштині ув'язнили Миколу Гаврилка, Івана Коршинського, а з Велятина – Дмитра Калинича. Після триденних виснажливих допитів у Хустській тюрмі, всіх трьох ув'язнених перевели в Ужгород. Ця акція арештів проводилася під керівництвом і безпосередньою участю начальника обласного НКВС Степана Бойка. Пізніше були заарештовані буштинці

Юлина Паш, Михайло Орос; із хустян – брати Куцини, Ярослав Ващишин. Із наймолодшої генерації в той час більше нікого не заарештували, бо від затриманих слідству не вдалося «вибити» якихось компрометуючих свідчень на одно-борців. У цей тривожний період відповідальні, небезпечні обов'язки зв'язківців взяли на себе молоді патріоти Василь Новак і Петро Паращинець. 1948 року Новак теж ув'язнений, а Паращинець трагічно загинув. Усі інші згадані вище учасники визвольної боротьби, починаючи з 1947 року, теж були викриті (не без провокаційних дій з боку НКВС) і засуджені до різних строків ув'язнення, зрозуміло, за політичними статтями. Членів крайового проводу ОУН Юрія Бандусяка, Івана Немеша та інших заарештували і засудили до різних термінів ув'язнення ще в 1945 році. Щодо М. Ороса та М. Габовди, їх засудили до найвищої міри покарання – розстрілу. Андрій Цуга під час облави явочної квартири у Старому Давидкові 2-го вересня був поранений, і за неперевереними даними, незабаром помер [15].

Так, 1945-м роком трагічно закінчився найбільш організований етап визвольної боротьби оунівців Закарпаття. Жорстоко розпорядилася доля з вірними синами Срібної Землі, які до останнього подиху боролися за самостійність своєї Батьківщини, самовіддано її любили і вірили в щасливе її

майбуття. Вони не злякалися жорстоких репресивних режимів, перші в Закарпатті повели боротьбу за незалежну Україну.

Виходячи з вищенаведеного приходимо до таких висновків:

1. Великий вплив на національно-визвольну боротьбу в часи комуністичного режиму мали безпосередні учасники утворення і захисту Карпатської України; вони ж під керівництвом ОУН організовували нове покоління для цієї боротьби.

2. Національно-визвольний рух на Закарпатті за браком досвіду і кращої підготовки не сягнув галицького рівня, все ж учасники його *«не злякалися жорстоких режимів... першими на Закарпатті повели боротьбу за незалежну Україну»*.

3. Участь усіх без винятку борців національно-визвольного руху за незалежну Україну, імена яких згадувались вище, закінчилася трагічно: одні з них засуджені до розстрілу, інші полягли у бою, поодинокі опинились за кордоном, а решта стали довголітніми політ'язнями таборів ГУЛАГу, частина з них покоїться в сирій землі Сибіру, а ті, кому всупереч сатанинським зусиллям режиму все ж Божим провидінням вдалося вийти з такого жахливого пекла, і до сьогодні не удостоєні належного визнання з боку владних структур України, яку вони виборювали, не шкодуючи для її незалежності своїх молодих життів.

Джерела та література

1. Вегеш М. Карпатська Україна – пролог у новий час краю // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року: Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України. – Ужгород, 1995. – С. 124-130.
2. Іван Коршинський // Вихід вбачаю у відродженні нації. Інтерв'ю О. Чумакова
3. Іван Коршинський // Україна здолає нинішні негаразди». Інтерв'ю І. Берез
4. Конституції України – 15 років. І. Коршинський
5. Іван Коршинський // Скальпелем і пером. Факти, події, роздуми у дзеркалі преси.
6. Маркусь В. Хустська гімназія – твердиня освіти і національного свідомлення східного Закарпаття // Хустська гімназія: Матеріали науково-практичної конференції. – Ужгород : Гражда, 1994. – С. 8-16.
7. Маркусь В. Від народу-племені через автономістичні прагнення до державности й соборности // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. – С. 9-26.
8. Маркуш О. Августин Волошин // Наш рідний край – 1924. – № 8 – С. 2-4.
9. Мишанич О. Юліан Химинець і його книжка про Закарпаття // Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород, 1992. – С. 139-143.
10. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації – Ч. 1 (1918-1945 рр.). – Ужгород : Карпати, 1968.
11. Офіцинський Р., Довганич О. Закарпатська молодь у роки Другої світової війни (До 50-ліття Перемоги). – Ужгород, 1995.

12. Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. – Видання друге, доповнене і перероблене. – Ужгород : ВАТ «Патент», 1997.
13. Пачовський В. Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України: Історичний нарис. – Ужгород : Закарпаття, 1993.
14. Піпаш-Косівський В. Правда через 72 роки // Карпатський край – 1991. – 19 січня.
15. Поп І. І. Закарпатська школа живопису // Нариси історії Закарпаття. – Т. 2. – С. 448-454.
16. Тиводар М. Закарпаття: народознавчі роздуми. – Ужгород : Карпати, 1995. – С. 26, 57, 104.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д.і.н., проф.
Сінкевич Є. Г., д.і.н., проф.

© Кухарчук О. С., 2013

Дата надходження статті до редколегії 23.12.2012 р.